

Sa glasovitog kamenoloma Pentelika pokraj Atene odlazili su blokovi kamenja, dragocjenog i cijenjenog širom Grčke i tadašnjeg svijeta. Iz tih blokova isklesane su tolike ljepote. Prazne su penteličke „kave“ koje još i danas postoje: odlomljeni blokovi formirali su stepeničaste praznine u stijeni — brdu, kao da više nema ničega. A ipak, razasuti Mediteranom kameni su se blokovi pretvarali u predivne tvorevine, kao što je Lajevsko pleme bilo nastalo od kamenja koje su bacali Deukalion i Pira.

Trebalo bi, možda, ponovno započeti putovanja poput onih iz druge polovice 19. stoljeća, kada je trijumfirala spoznaja o vatrometnoj grčkoj polikromiji; ovaj put, zacijelo, i putovanja u našem duhu. Jer tko, uostalom, pa i danas, ima spontanu viziju obojena Partenona? Izgleda da se stoljećima brisala boja ne samo s Partenona...

I što bolje zaželjeti našem časopisu, na pragu drugog decenija njegova, nego da bude duga, u svojoj raskoši boja, nad ovim našim sadašnjim, klasičkim, znanjima.

Emilio Marin

TEME

ANTIKA U NAS: STANJE I PERSPEKTIVE

Antika, civilizacijski i kulturni kompleks koji je u toku svog milenijskog postojanja na obalama Sredozemnog mora ostavio neizbrisiv trag, prisutan je u našoj današnjici u različitim oblicima i na različitim razinama. O oblicima tog prisustva u nama samima, kao i o medijima koji to prisustvo posreduju, rečeno je više na drugom mjestu*, pa će u ovom članku taj dio problema biti tek naznačen zbog zahtjeva samog predmeta, a pokušat ćemo iskoristiti priliku da progovorimo više o onom dijelu tog problema koji nas sve više tišti: je li poznavanje antike još uopće ikome potrebno? Hoće li svijetu dvadesetprvog stoljeća antika bilo što značiti i neće li znanstvene discipline koje se bave antikom s vremenom zauzeti mjesto egzotičnih znanosti koje se reproduciraju pukom inercijom?, Hoće li se našim potomcima znanost o antici činiti posve bespredmetnom?

Činjenice govore da su sve znanstvene discipline vezane uz proučavanje antike danas nesumnjivo u defenzivi. Premda ne poznajemo dovoljno situaciju u svijetu, možemo ovu ocjenu dati bez ikakvih ograda. No nas prvenstveno zanima, naravno, situacija u nas, u našima okvirima, u Jugoslaviji krajem dvadesetog stoljeća. Kako, dakle, mi, nepune dvije decenije prije kraja drugog milenija nove ere, gledamo, spoznajemo, razumijevamo antiku i inspiriramo se njome, razdobljem koje je od nas udaljeno upravo zastrašujućim vremenskim jazom?

Ako prihvatimo uobičajene definicije antike, onda ćemo se osvrnuti na kulturne i civilizacijske karakteristike koje su se ostvarivale od 9. st. pr. n. e. pa sve do 5. st. nove ere na Sredozemlju i njemu susjednim krajevima. U te krajeve gotovo od sama početka trajanja antike uključeni su i prostori današnje Jugoslavije, pa je antika, jednim svojim dijelom, još uvijek materijalno prisutna u našoj zemlji.

Materijalni ostaci antičke civilizacije u nas vrlo su bogati. Nema ni kutka naše zemlje u kojima ne bismo našli tragove tisućljetne djelatnosti antičkih stanovnika. Osim

* Z. Šešelj. Antika danas. - "Naše teme", Zagreb, XXV/1982, br. 9, str. 1554-1560.

mnogobrojnih arhitektonskih spomenika (spomenimo reda radi: Dioklecijanova palača u Splitu, Arena u Puli, nekropola u Šempetru, Stobi, danas potopljen put Trajanovih legionara u Đerdapu i dr.), izdašnih nalaza antičkog novca i epigrafskih spomenika, tu je i obilan inventar arheoloških, povijesnih i zavičajnih muzeja s vrijednim primjercima antičke umjetnosti i zanatstva.

8 **Antička duhovna baština** rjeđi je gost naše današnjice, mada ne treba smatrati kako je uopće nema. **Grčka mitologija** na prvom je mjestu duhovnih vrijednosti koje i danas nasljeđujemo. Uostalom, nasljeđujemo ih u onoj dobi u kojoj se formiraju osnovne konture naše buduće ličnosti, i taj je element našeg obrazovanja – grčka i rimska mitologija – možda najtrajnije prisutan u nama. Ovdje je potrebna mala digresija ili jedno objašnjenje. Pod pojmom “mi” pretpostavlja se u cijelom ovom članku obrazovana publika čiji interes nije specifično usmjeren bilo prema kojem području antike. Ta publika uključuje, prvenstveno, tradicionalno određenu “inteligenciju”, a također i svu omladinu koja se obrazuje, dakle, između ostalog, i o antici u njezinim različitim vidovima. Iz ove publike isključujem sve one koji se bilo na koji način bave – profesionalno ili amaterski – antikom ili ikojim segmentom antike i njezina nasljeđa. Dakle, uz mitologiju duhovno nasljeđe antike i danas je prisutno (ali u vrlo malom opsegu) i na drugim područjima intelektualnog djelovanja i recepcije njegovih ostvarenja. Tu bismo mogli nabrojati još **kazalište** s njegovim repertoarom antičkih dramatičara (osim Sofokla i Euripida rijetko, na žalost, susrećemo ostale dramatičare), te skromni **korpus prijevodne literature** (koji se tiska u još skromnijim nakladama). Uz ne odviše često podsjećanje na grčku filozofsku baštinu u suvremenim filozofskim razmatranjima, bilo bi to, uglavnom, sve.

Materijalne i duhovne odrednice antike nisu, dakako, nastale same od sebe: u njihovu su konstituiranju sudjelovali ljudi u konkretnim povijesnim zbivanjima. Taj je dio antičkog svijeta u nas vrlo slabo poznat. Osim nekoliko najslavnijih povijesnih ličnosti i nekoliko umjetnika i filozofa, sve je ostale antičke ličnosti progutao mrak zaborava. No ne samo njih, taj je mrak progutao i većinu povijesnih zbivanja, a ono što je ostalo samo je ilustracija najopćenitijih formula o ukupnom razvoju društva. A kad su na taj način iz sjećanja današnjih ljudi izbrisani neki od najslavnijih i najznačajnijih događaja prošlosti, jasno je kako je u toj eroziji pamćenja prošao svakodnevni svijet, gdje su završila svakodnevna rješenja koja su ljudi slični nama tražili na pitanja slična našima?

Kad preletimo ovako skup svega onoga što je u našoj svijesti ostalo od antike, mogli bismo, vjerojatno, na tren pomisliti da stanje poznavanja antike nije, u osnovi, ni tako loše: mnogobrojne pojave antičkog svijeta, tako, uostalom, dalekog od nas, sačuvane su i danas. No upravo u tome i leži problem našeg današnjeg odnosa prema antici: **antika je sačuvana u našoj svijesti samo kao jednostavan zbir pojava**, zbir koji može varirati u kvalitetu i u kvantitetu, ali koji uvijek ostaje samo zbir pojava.

Ovaj zbir pojava – možemo slobodno reći i bez detaljnog analiziranja **zbir slučajnih fenomena** bez, gotovo, ikakve korespondencije sa suvremenom stvarnošću – nalazi se na samoj margini suvremenih razmišljanja kao irelevantan skup činjenica davno arhiviranih i smještenih u muzej poput (skromnih) nijemih svjedoka jednog bespovratno prohujala vremena.

I u mnogim znanstvenim disciplinama često možemo čuti kako se antika spominje kao izvorište ili osnova suvremenih spoznaja. No osim verbalnih osvrta na to, kao na davno poznatu činjenicu, ni stručnjaci nisu spremni dublje razmisliti o značenju tog priznanja.

Ono što danas nedostaje našim pogledima na antiku jest svijest o antici kao o historijskoj pojavi koja, prije svega, ima svoj kontinuitet, svoju unutrašnju koheziju, svoje mjesto u povijesti ljudskog društva i, napokon, svoj univerzalan značaj. Takva svijest, široka društvena svijest (koja bi dodirivala ne samo stručnu svijest – i savjest –, već i svijest obrazovana čovjeka u cjelini) o antici kao našoj povijesti, dakle kao o našem mogućem vrelu inspiracija, takva svijest u nas danas ne postoji. Dapače, ako je ikad i postojala (a djelomično jest), danas se odvija stalan proces rastakanja te svijesti. To se može pratiti u svim medijima kojima se svijest formira: od škole i obrazovnog sistema u cjelini, do sredstava javnih komunikacija, stvaralaštva, pa djelomično, i znanosti.

Mjesto na kojem se društvena svijest najintenzivnije reproducira obrazovni je sistem, pa u eroziji društvene svijesti o antici taj sistem zauzima prvo mjesto. Antika je u obrazovnom sistemu prisutna uistinu simbolično, i u predmetu koji se zove povijest. Ta simboličnost ne izražava se samo brojem sati u kojima su prisutne antičke teme, već ponajviše metodom koja je u eksplikaciji antičkog doba primijenjena. Antika je shvaćena samo kao dokazni materijal (da ne kažemo *corpus delicti*), samo kao ilustracija unaprijed izvedenih shema i procesa, i u takvu se shematiziranom shvaćanju antika sasvim izgubila. A da ne kažemo da je i svrha razmišljanja o antici na taj način sasvim izgubljena. Povijesna svijest tako već na prvoj stepenici naše duhovne reprodukcije nestaje (ako nam je to utjeha: ne samo na području antike). U ostalim je domenama obrazovnog sistema još gore: u književnosti samo mrvica, a u filozofiji, u jezicima ... ima li ih još uopće?

I tako se događa da u najvažnijim točkama stvaranja svijesti mlade generacije ispuštamo iz vida jedno izuzetno bogato povijesno razdoblje koje je na polju kulture i civilizacije (od filozofije i književnosti do prirodnih znanosti, umjetnosti i do ratne vještine, napokon) stvorila same osnove današnjice. Zaboravlja se da je antika u milenij i po svog trajanja formirala značajne misaone sisteme, etičke, religijske, političke kategorije, pa i brojne institucije čija inspirativna snaga nije iscrpljena ni do danas.

Područje sredstava masovnih komunikacija, danas najutjecajnijih medija, u stvaranju svijesti svakog pojedinca ima izuzetan značaj. Kako su se antika i njezina iskustva afirmirali u ovim područjima? Bez želje da se ovo pisanje pretvori u neki bolećiv solipsizam, na prethodno je pitanje odgovor vrlo kratak: nikako. Upravo toliko koliko su ti mediji mogli prihvatiti i "filtrirati" tradicionalne aspekte kulture. U tradicionalnim se kulturnim institucijama i medijima antika javlja fragmentarno, rekli smo na razini istrgnutih pojava. Ta tradicionalna kultura, kao izvorište društvene svijesti (danas u nešto smanjenu opsegu) i sama je izgubila velikim dijelom svijest o povijesnom ljudskom postojanju, pa time i svijest o antici kao inspirativnom modelu te iste ljudske povijesti. I na ovim ćemo područjima sresti poneke mrvice antičke kulture ili civilizacije, a koji će put one biti prenijete i prikazane na zavidnom nivou. Sjetimo se vrhunskih kazališnih predstava, zanimljivih izložbi, osvrta na radiju, televizijskih emisija (od informativnih emisija školskog programa do interesantne britanske serije "Ja, Klaudije"). Ali će ipak, i u trenucima najviših dometa, takvi prikazi antike ostati nepotpuni, čini nam se, iz dva razloga: nalaze se u potpunom vakuumu (i u odnosu prema pošiljaocu i u odnosu prema primaocu) i ne mogu se ni na koji način povezati u smislenu cjelinu s nekim drugim aspektom ni prošlosti ni sadašnjosti, a uz to su najčešće obična kulisa, dekor na sceni na kojoj se posreduje nešto sasvim drugo, zbog čega je i ta kulisa izgubila svaku svoju znakovnu vrijednost.

10

Iz prethodnog smo kompleksa kulture u najširem smislu svjesno izdvojili područje pisane riječi, budući da smo na nj posebno osjetljivi. Zanimajući porazne statističke podatke o omjeru literature povezane s antikom i ukupnog broja tiskovina u našoj zemlji, čini nam se nužnim da u ovom području naglasimo samo jedan aspekt: odsustvo bilo kakve organiziranosti. Ne odnosi se to samo na naše izdavače (od kojih nijedan nije specijalizirao bar dio svoje djelatnosti na područje antike), već i na našu vrlo obilnu periodiku koja, osim u dva specijalizirana časopisa i u dijelu stručne arheološke periodike, ne prati sistematski kulturni i civilizacijski kompleks antike. I u periodici, doduše, nalazimo zanimljive članke o antici, no nalazimo ih s vremena na vrijeme, nesistematično, istrgnuto iz kompleksa antike, slučajno.

Prostori stvaranja naše svijesti o antici obuhvaćaju još jedno, po svojem položaju čvrno mjesto, a to je **sistem stručnog i znanstvenog rada** u nas. Kad o njemu govorimo, moramo, dakako, primijeniti i malo drugačije gledanje na sam problem svijesti o antici, jer je stručno-znanstveno područje jedino, zapravo, područje društvenog djelovanja gdje uopće postoji svijest o antici kao elementu naše suvremene društvene svijesti. U tom bi pogledu znanstveni i stručni rad u cjelini odudara od prethodne slike, no ipak u praksi nije sasvim tako. Iako je u pojedinim slučajevima taj rad dostigao vrlo visoku razinu, iako se u krilu naše znanstvene i stručne javnosti koja se bavi antikom rodio niz značajnih pothvata, ipak je u cjelini taj rad ostao razmravljen, iscjepkan i sveden na pojedinačne zahvate. Znanstveni i stručni rad u nas posve je

nepovezan, ovisan o pojedinačnim akcijama, u čitavim područjima nedostatan. Doista značajni radovi pojedinaca u toj općoj slici nisu dovoljni za konstituiranje koherentne cjeline. Tako oformljena naša znanstvena i stručna sredina nije ni u prošlosti mogla, a ne može ni danas - iz objektivnih razloga - popuniti značajne lakune u domeni znanosti u antici: nedostaje nam temeljnih priručnika i nedostaje nam informacijski sistem koji bi bio na raspolaganju svima zainteresiranima.

Na našoj je znanosti o antici, uostalom, i velika odgovornost: ona, naime, nije samo puki medij kojim će se u društvenoj sredini širiti svijest o antici kao povijesnom iskustvu, ona stvara same klice te svijesti. Nismo bez razloga znanstveni i stručni rad naveli na ovom mjestu našeg članka. Dogle smo pratili područja u kojima se realiziraju pojedine antičke teme i poruke i medije kojima se svijest o antici, kao vremensko-prostornom kontinuumu kulturnog i civilizacijskog, prenaša u širu društvenu sredinu. Znanost (ovdje ona obuhvaća i stručni rad) na graničnom je mjestu našeg razmatranja: ona nije samo forma promatranja i realiziranja antičkih poruka, ona nije samo medij širenja tih poruka na šire društvene tokove, ona sama predstavlja i izvor razumijevanja i poznavanja antike, te njezine korespondencije sa suvremenosti. **Nijedan preokret na prethodnim područjima, prema tome, nije moguć bez bitnog pomaka u ovom, centralnom području.** Taj pomak - paradoksalno - ne ovisi o znanosti samoj, niti ona sama može svojim pomakom dovesti do bitnog pomaka u cjelini problema. Znanost o antici pokazuje nam se ovako istovremeno i uzrokom i posljedicom: **da bi mijenjala sebe, nužno je da mijenja i društvene uvjete svog egzistiranja.**

11

O čemu se, zapravo, radi? Razmatrajući pitanje fragmentarnosti poimanja antike u suvremenoj kulturi i civilizaciji, mogli smo utvrditi da ono ne potječe samo od zbira istih takvih (subordiniranih) struktura, već da u osnovi takva poimanja mora ležati jedan mnogo značajniji uzrok. Čini nam se da taj uzrok treba tražiti u nerazriješenom odnosu suvremene, socijalističke društvene prakse (i teorije) prema antici kao produktivnom društvenom modelu. U znanosti (u svim područjima s kojima antika korespondira) još uvijek prevladava "skladišni" tip razmatranja antike, i taj tip teži,

prije svega, spoznavanju i rekonstruiranju antike kao modela zadane strukture koja treba da se minucioznim proučavanjem samo do kraja razjasni. Ova privlačna misao upada u vlastitu zamku: to *do kraja predmeta* pretvara se u *do kraja znanstvenog mišljenja*. Predmet je, što dalje u njegovu proučavanje odmičemo, sve razvedeniji, i samo proučavanje kreće se prema svom predmetu asimptotički: zamka je zatvorena.

Iz ovog zatvorena kruga, iz ove zamke, postoji - čini mi se - samo jedan izlaz: drugačije promatranje antike, promatranje antike ne kao skladišta znanja i iskustva, već kao njihova proizvođača. Ovo treba shvatiti uz jednu nužnu ogradu: uključivanje

antike kao produktivnog modela u tokove današnjice poimamo samo *mutatis mutandis*, kao proces dinamičkog i dijalektičkog mijenjanja struktura.

Koliko su ovakve perspektive realne? Bez obzira kako odgovorili na ovo pitanje, bojim se da su one nužne. Stupanj ostvarivanja ovakve svijesti o antici ovisi ponajviše o sposobnosti naše znanosti o antici da svojom iskrom započne proces. Taj će proces biti dug i zamoran, no čini mi se da treba njime započeti što prije. Današnji stupanj našeg znanstvenog potencijala nije malen i on može taj proces bar započeti. Kako se nalazimo na prekretnici našeg djelovanja, više od te početne iskre vjerujem da ne može dati. Ne sumnjam pri tome u sposobnosti pojedinaca i u već započete tokove, no da bi se hrabrije krenulo u mijenjanje društvenog odnosa prema antici, generacije koje sad djeluju u znanstvenim krugovima treba da ispune brojne praznine u dosad osvojenim prostorima znanosti: riječ je, katkad, o temeljnim djelima, o preduvjetima šireg znanstvena rada. Stoga zadatak današnje znanosti o antici nije nimalo lak ni zahvalan.

Slika koju smo o današnjem stupnju društvene svijesti o antici stekli iz prethodnog teksta nije nimalo ugodna. Bilo bi nepravedno, ipak, propustiti da spomenemo one pozitivne prodore, zasad skromne, koji vode jednoj novoj situaciji. Ti su prodori postignuti, u ovom trenutku, na dvama područjima: u obrazovanju i u izdavaštvu. Napominjem: oni su izuzetno skromni, no mogu biti ona iskra koja započinje značajnije procese. Koliko će (i da li će) ti procesi poteći šire, koliko će plodova donijeti, ovisi o djelovanju svih nas.

Da se u obrazovanju mijenjaju odnosi prema kompleksu antike, vidljivo je, bar u SR Hrvatskoj, već nekoliko godina. Polako ali stalno raste interes za klasične jezike (a to znači i za druge aspekte antike) i kod roditelja i učenika, ali, što je isto tako bitno, i svijest šire društvene sredine o značenju tog učenja. Taj proces nije, dakako, linearan. Kreće se katkad i silaznom linijom, no gledano u cjelini možemo svjedočiti o napretku. Taj napredak treba da prati i kvalitetno nov pristup radu, a obrazovni bi proces trebalo uklopiti u širi kompleks kulturnih i obrazovnih oblika: teatar, film, televizija, izdavaštvo.

I u samoj izdavačkoj djelatnosti primjetni su pomaci. Oni se ponekad još jedva naziru, no nesumnjivo postoje. Čini mi se da ćemo i ovdje konačno moći izaći iz začarana kruga vječnih autora i vječnih djela: prodori u nedovoljno poznate aspekte antike bit će obostrano korisni, i izdavaštvu i znanstvenoj (i neznanstvenoj) javnosti zainteresiranoj za antiku.

Kao poticajnu iskru zajedničkom djelovanju u široj društvenoj sredini treba spomenuti i aktiviranje stručnih udruženja u cijeloj zemlji.

Ovi prvi koraci k jednom novom pristupu antici mogu se nekima činiti neznatnima, a kvantitativno oni to doista i jesu. No sama činjenica da je do prvih kretanja došlo predstavlja onaj presudan korak koji otvara perspektive znanosti o antici. Da možemo s većom sigurnošću govoriti o ostvarenju te perspektive, nedostaje nam hrabrosti: zadatak prevladavanja zaostataka na pojedinim područjima i otvaranja novih domena, to je zadatak jedva ostvariv. No o njemu ovisi hoće li znanost o antici realizirati svoju društvenu ulogu. Ne uspije li u tome, šteta će biti velika: jedno veliko znanstveno područje lišit ćemo društvene opravdanosti, a društvo jednog nezaobilazna iskustva. Stoga, naša zadaća nije samo pitanje znanstvene i stručne savjesti, već je to i pitanje naše društvene savjesti.

Generacije koje slijede treba da se obrazuju za drugačiji odnos prema antici. Okviri pojedinih znanstvenih disciplina bit će za takav odnos preuski – interdisciplinarnost se nameće sama po sebi. Obrazovanje za vođenje obrazovnih procesa treba da omogućí takvu reprodukciju unutar znanstvenih disciplina koje se bave antikom da ih same osposobi za drugačiju poziciju. Generacije koje sad djeluju u znanosti i obrazovanju na tom polju imaju mogućnost otpočinjanja. Generacijama koje dolaze u znanost i obrazovanje predmet ove rasprave trebalo bi da bude davno prevladan problem.